

Hebrew Writers Association in Israel

אפילוג ל"תמורל שלשום"

Author(s): ש"י עגנון

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. / 1971), pp. 212-213 שבט תשל"א פברואר

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23865946>

Accessed: 14-12-2018 10:56 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

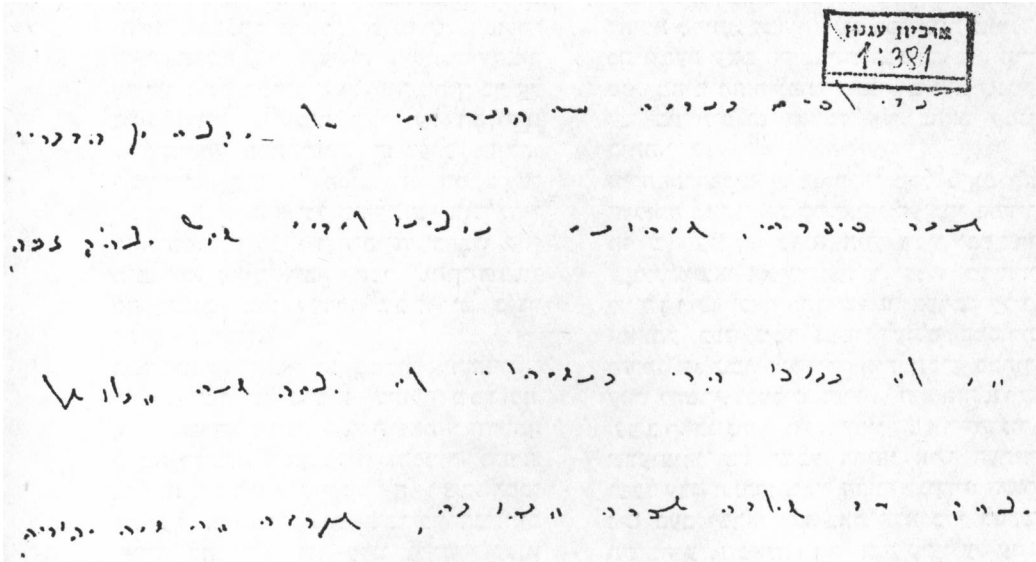
Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

ש"י עגנון : אפילוג ל"תמול שלשום"

נמצא בעובונו של המספר, בכתב-ידו *

"כדי לסיים בנחמה חוזר אני על מקצת מן הדברים שכבר סיפרתי, שמתוכם נמצינו למדים שאף יצחק זכה, אם לא בגופו הרי בנשמתו. לא יצאה שנת אבלו של יצחק עד שילדה שפרה אשתו בת, שקראה את שמה יהודית, על שם אמו של יצחק וזכתה בת זו בגדולתה לקיים את שביקש אביה לעשות. אתה מוצא, אחר המלחמה נשתנו קצת דעותיהן של ישראל וראו שאין פליטה לישראל אלא בארץ ישראל. התחילו עולים ובאים ועושים יישובים חדשים. ולא אנשי חוצה לארץ בלבד אלא אף כמה מגידולי ארץ ישראל נתנו דעתם על עבודת האדמה. ולא אנשים בלבד אלא אף בנותיהם. בין הבנות הללו אתה מוצא את יהודית בתו של יצחק בתה של שפרה.

ועכשיו נחזור על שאר דברים שמצאו את יהודית. באותה הקבוצה שעשתה יהודית נמצא עלם חמודות גדעון בנו של ירקוני בנה של סוניה. ראו זה את זה ונתחבבו זה על זה. פעם אחת באה סוניה לבקר את בנה, ראתה את יהודית, ועדיין לא ידעה סוניה שגדעון משוך אחר יהודית וכשהיתה סוניה רואה את יהודית היתה תמיהה על עצמה. יודעת היתה שלא ראתה אותה עד שבאה לקבוצה ואף על פי כן דומה עליה שהיא יודעת ומכירה ויותר שהיתה מבטת בה יותר לכה נמשך אחריה.

בלילה שכבה לה סוניה על מטתה וזכרה דברים שזו שנים הרבה לא זכרה אותם, משום שטרודה סוניה בשדה ובגינה ובלול ובביתה וכשהיא שוכבת לישון נופלת עליה שינה ובקושי מספקת לחשוב על דברים שמתבקשים לעשות למחר. עכשיו שפרקה ממנה עול בית ושדה

* דפים (1) – (4) מתוך כ"י 1:381 בארכיון עגנון שסימנו במחלקת כתבי-היד בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי הוא 1270 °4. כתב-היד נמסר למלביה"ד, ג. שקד, על ידי הארכיוור של ארכיון עגנון מר רפי יזור וברשותו של ד"ר מ. נדב, מנהל המחלקה לכתבי-יד בבית-הספרים. הגברת אמונה עגנון ירון נתנה הסכמתה האדיבה לפרסומו של כתב-יד זה. יעמוד כולם על התודה.

דעתה פנויה קצת לדברים שאינם מן העבודה. נזכרה בימים ראשונים כשהיתה דרה ב'פו, ומדבר לדבר נזכרה באותו גליצאי באותו יצחק קומר חברו של ידידיה רבינוביץ, כמה רחוקים הם אותם הימים. הן בזמן והן מלבה. לא הספיקה סוניה לתת דעתה מה זה נזכרה בהם עד שנפלה עליה שינה ונתנמנמה.

נפלו דברים לתוך לבה שרחוקים הם מלבה מאד יותר מן הדברים שהגתה בהם בהקיץ קודם שנתה. אם אנו מצרפים אותם בקרוב כך הם. בורא כל הנשמות קצב לכל נשמה ונשמה מתת אהבתה. יש נשמות שזוכות למנת האהבה שנקצבה לה בזמן שהיא קיימת בגוף ויש נשמות שזוכות אחר שנתפרדה הנשמה מן הגוף, שהבנים והבנות מקבלים מה שלא קיבלו הם בחיי הגוף."

גרשון שקד :

חלקת השדה הנטושה

הערות אחדות לאפילוג המושמט

הלכה למעשה, אין מלכות האוטופיה נוגעת במלכותו של הרומאן.

הקורא תמיה מדוע נשארת נבואת נחמה זו יתומה, בחינת שטר שאינו נפרע והרומאן גופו מסתיים בפרענות העשויה להשתמע לכמה וכמה פנים. קטע הסיום המושמט, המור- בא לעיל, אולי עשוי לתרץ כמה מן הקושיות הללו.

הקטע הנידון מנסה לגשר על הפער הטר-גי המונח ביסודו של הרומאן, שעלילתו מוש-תת על כך ששני העולמות, יפו וירושלים, סוניה ושפרה, הם שני קצוות, שהקשר ביניהם הוא מעוות אשר לא יוכל לתקן. יצחק נתפס כקרוב פולחני של אותו קרע נצחי שבין גלות לגאולה, יהדות וציונות. הוא, כיצחק אבינו, אינו אלא קרבן שנעקד על הר המוריה, והאלוהים אינו ממציא לו תחליף.

ודוק: סיומו של הרומאן נפתח בבצורת, ורק לאחר הלווייתו של יצחק מתחילה פריחה חדשה: "תמול שלשום עומדים היינו בתפילה ובתחנונים והרבינו בסליחות ותקענו בשופר רות ואמרנו הושענות והיום קוראים אנו הלל בקול גדול וזמרה" (תמול שלשום, עמ' 606). חטא רבץ, כביכול, על האדמה כולה כל זמן שהיה יצחק בחיים, ורק לאחר שנפטר זה מארצות-החיים, לאחר שנשכו הכלב, הו' סר העון מעליה והיא זוכה לפריחה חדשה: "וכשיצאנו לחוץ ראינו שהאדמה משחקת בציציה ובפרחיה. ומקצה הארץ ועד קצותה באו רועים ועדריהם, ומן האדמה הרוויה עלה קול הצאן, ולעומתן ענו צפרי שמים.

קוראי עגנון אמונים על סיומי ספורים, שיו-תר משהם סוגרים הם פותחים ויותר משיש בהם דברי נחמה וישועה לחיי ההווה יש בהם שמץ ניחומים לעתיד לבוא. ויותר משיש כאן נחמה, הבטחה יש כאן, שעוד עתיד המ-חבר לחזור אל גיבורים שונים מגיבורי הס-פור ולספר על אלה שגורלם שפר מגורל הגיבורים האחרים. כך מרמו לנו בעל הסי-פור ב"סיפור פשוט" שהוא עתיד ליתן דעתו על סיפור אהבה של האוהבים האמיתיים (עניני בלומה נאכט ועקביה מזל) בסיפור מן הסיפורים שהוא מבקש לכתוב; וכך מרמו לנו בעל הסיפור ב"תמול שלשום" שהוא עתיד לספר לנו על "מעשי אחינו ואחיותינו בני אל חי עם ה' העובדים את אדמת ישר-אל לשם ולתהילה ולתפארת", והוא ממשיך ומבטיח ש"מעשיהם של שאר חברינו וחב-רותינו יבוא בספר חלקת השדה" (תמול שלשום, עמ' 607).

למרות ההבטחה האוטופית נראה לנו, שה-רומאן כולו אינו מתוקן לקראת אוטופיה. זו אמנם מצויה בכוח בדמותו של מנחם הער-מד או בדמותה של עיך-גנים, אבל בפועל,

ושמחה גדולה היתה בעולם. לא נראתה שמי-
חה כזו. (שם, עמ' 606).

נחזור איפוא ונאמר: ביסודו של הרומאן מו-
נחת תפיסה טרגית כפי שהיא משתקפת,
למשל, ב"אדיפוס המלך". מה שם רובץ חטא
על העיר והיא אינה נגאלת מן המגפה עד
שבעל החטא אינו נענש, כך כאן מגפה בעיר
והיא אינה נגאלת וזוכה לתחיה חדשה כל
זמן שלא הוקרב השעיר לעזאזל. ההבדל בין
הפרוטוגוניסט במחזה היווני לבין הלא-גבור
שלנו גלוי גם הוא לעין: שם דמות החותרת
לתודעת חטאה והמתמרקת בהכרת החטא
ומתקרבת אל האלים משלמדה לדעת את
עצמה; כאן דמות שלא הגיעה מעולם לכלל
תודעה עצמית. דמות שהיא קרבן תמים למ-
צב אירוני שהיא עצמה מחוללת (יחסיה עם
הסיטרא אחרא בדמותו של הכלב), אך לעו-
לם אינה מכירה בחטאה. הגבור יוצר את
הנסיבות שהוא נעשה קרבנו, הלא-גבור הוא
קרבן לנסיבות, שהן הרבה מעבר לכוח עשיי-
תו והכרעתו. שניהם חייבים לשאת צלובם על
כתפיהם ולהיות שעירים לעזאזל של חברתם.
הגבור מתרומם בשעת האמת, שהיא שעת
ההתמודדות עם הכוחות המקריבים, ומרומם
את הצופים עמו; הלא-גבור נהרס, כופף
כאגמון ראשו ומשאיר את הצופים בתהליך
האירוני – כנועים ועגומים.

ש"י עגנון ראה ביצחק קומר קרבן תמים,
חסר-אונים וחסר-ישו של תקופת-מעבר
שגבוריה הם חגיגת דור-מידבר הנקרע לגו-
רים (כאותו קרבן דיוניסי) בין הקטבים. הס-
יום מלמד, שהמחבר חש שבוכות קרבנות
אלה נעצרה המגפה-הקללה שרבעה על הדור
ונפתחו אפשרויות לחיים חדשים. מהות הח-
יים הללו נרמזת, אך אינה מעוצבת. חיים
אלה הם בתחום האפשרויות החוץ-אמנות-
יות, אבל הם אינם קיימים בגדר העולם
הבדיוני המעוצב.

באפילוג האידילי "תמול שלשום", שנכ-
תב על ידי המחבר אך לא צורף ליצירה,
העלה המחבר את דרכי-המימוש האפשריים.
האפילוג מרמז, כביכול, שבדור הבא שוב
אין הקונפליקט פועל בכל תקפו והפער בין
הקטבים ילך ויתמעט, ילך ויצטמצם. אה-
בת גדעון ויהודית אינה מממשת רק אידי-
אל של אהבה שלא הושג (בין יצחק לסוניה),

אלא גם אידאל חברתי שלא נתגשם. השנים
מוצאים זה את זה במחזור-החפץ האידיאלי
של הקבוצה. אותו אתר מופלא שרק יחידי-
סגולה תקעו בו יתד של קבע ב"תמול של-
שום", והרבים, כגון יצחק קומר, ידידיה
רבינוביץ וחבריהם, נטשוהו. רגש-האשמה
כלפי אידאל מופלא זה הוא אחד המניעים
המרכזיים של גבור הרומאן (ועיין למשל:
תמול שלשום, עמ' 170) ושל המחבר עצמו.

באוטופיה שנשמטה מסיים המחבר ב"נחמה"
המלמדת כי הפער שנפער ניתן לגישור וכי
"דור המידבר", דורו של יצחק, לא הקריב
עצמו לשווא. מבחינה תמאטית זהו הפתרון
המרומז בדברים שנאמרו על "חלקת השדה";
מבחינה אמנותית עשויה היתה תוספת זו
לרדד את התבנית הדרמטית ולהפיג את
עצמת ה"קתרוזים" האירוני שבסיום הר-
מאן.

לסופו של הרומאן מתלווה כמין אלגיה פא-
תטית על מותו חסר-הטעם (תרתי משמע)
של הלא-גבור התמים המעורבת בהצדקת-
דין טראגית. אם הגבור אינו אלא קרבן תמים
כיחיד (ומבחינה זו אין הצדקה למותו), הרי
מוצדק קרבנו אם נבין אותו גם כדמות המ-
ייצגת את דורה. הפריחה שלאחר הבצורת
באה להצדיק את מותו של יצחק כקרבן של
רשות גדולה, וכקרבן גדול למען ענין גדול
(תחזית הטבע). יצחק אינו חד כדרא, אלא
מייצג כמין שעיר את "שאר אחינו אנשי גא-
לתנו" (תמול שלשום, עמ' 9). הוא קשור אל
הסמל הארכיטיפי של הכלב (דור של חולין,
הסיטרא אחרא) לא כיחיד אלא כבן הדור,
כסמל של כל אותם צעירים שנעשו שעירים-
לעזאזל, משום שנקרעו לגזרים בקונפליקט
של דורם. זיקתו אל הכלב מביאה עליו את
המוות, וכיוון שזיקה זו מוצדקת במישור
הסמלי, יש הצדקה למותו. כדמות חד-פעמית
היחסים שבינו לבין הכלב הם מקריים בל-
בד; ומבחינה זו אינו אלא קרבן פאתטי וע-

לוב של המקרה העוור. מתוך היבט זה אין
אנו מצדיקים את דינו ודיננו, אלא מרחמים
על אותו שלומיאל שנפגע.

הצדקת הדין ורחמים הם ההיפעלויות המ-
שמשות בערבוביה אצל הקורא המגיב על
דמותו ומצבו של הגבור. המחבר ניסה להע-

לות רגשות מעורבים אלה לקראת סוף הי-

חיים חדשים, ולא בתיאור החיים החדשים של הדמויות הבדיוניות.

ההשמה מלמדת דברים חשובים על דרך-החשיבה ועל השקפת-העולם של המחבר, שהיא מלאת הערצה אל האידיאלים של העלייה השנייה ותנועת-העבודה (ועיין בהספד דו של עגנון לברל כצנלסון). אך עגנון העדיף, בצדק, את השיקול האמנותי, שעשה צדק ליצירה, על השיקול האידיאלי שולי היה עושה צדק לאידיאלים שגבוריו נכשלו בהגשמתם. חלקת השדה נשארה נטושה – משום שהמחבר בחר בעידית והשמיט הזיבורית.

חשוב כל עיקר" (כדברי ברנר³), אולם משמעותה של עליה זו לארץ באותה תקופה ניתנת בו באורח חד ומפתיע. אם נערוך פרפראזה על דברי ריהם של שנים מסופרי אותה עליה, י.ת. ברנר⁴ וש. צמח⁵, אולי נוכל לומר, כי אמנם אין הסיפור בחינת "ז'אנר ארץ-ישראלי" וכי "ההוי" אינו מתואר בסיפור, אולם "ההויה" ניתנת בו. או בלשון אחרת, אם אין המתהווה בארץ משתקף בו, בסיפור זה, הרי משמעותו ניתנת בו ללא כל ספק, ומשמעות זו מנוגדת לחלוטין לתפישתם של שני הסופרים הנזכרים.

כוונתנו לומר, כי בתשתיתו של הסיפור מונחת משמעות אידאית ברורה, המתייחסת לזמן הריאלי-ליממשי, תקופת העלייה השנייה, וזו עולה מתוך תפיסה היסטוריוסופית ברורה. תפיסה זו לא רק התנתה את פרטי המציאות המעוצבת בסיפור, אלא היא שגרמה אף לבחירה המכרעת בעיצובו של עולם לגנדרני דוקא, המנותק, לכאורה, מזיקה לאותם ימי העליה. אמנם, החוקיות הספרותית-ז'אנרית של העולם המעוצב בסיפור היא כביכול חוקיות של סיפור אגדי, אולם החוקיות הפנימית-משמעותית איננה אגדית, ובסופו של דבר היא מתייחסת למציאות ריאלי ונועדה להביע את

3 י. ת. ברנר, מהספרות והעתונות בארץ ד' (על הקובץ הרביעי של "העומר"), כל כתבי, הקיבוץ המאוחד, כרך ב' עמ' 262.

4 י. ת. ברנר, הז'אנר הארץ-ישראלי ואבזיריהו, כל כתבי, הקיבוץ המאוחד, כרך ב' עמ' 268-270.

5 ש. צמח, בעבותות ההוי, מאסף "ארץ", אודיסה תרע"ט.

צירה כדי למרק את הקורא משתי היפעלויות אלה. כל תוספת עלולה כאן רק לגרוע מכוח המירוק; וכל נסיון לפשר ולגשר בין הדברים עלול להרוס את אפקט-הסיום שהורגש.

לפיכך נראה לי שההשמה מוצדקת; וצדקה עשה עמנו המחבר שוויתר על דברי הנחמה. הרומאן הפולחני על "דרך היסורים" של קרבנה של התקופה צריך היה להסתיים בפולחן העקדה, ורק זה עשוי לשחרר את הקוראים מן העומס הרגשי, שהמחבר העמיס עליהם במהלך העלילה. הגאולה האמנותית טמונה באותו מוות סתמי המאפשר (לקורא)

ארנה גולן: הסיפור "עגונות" והעליה השנייה

דומה, יש טעם בבחינה חוזרת של הסיפור "עגונות", אף כי הסיפור שב ונוכח לתהילה בכתביהם של מבקרים שונים, נידון מבחינת הפרובלמטיקה של "האהבה" ו"האמן" המגולמת בו, ואף זכה לעיון בשאלת גלגול נוסחיו.¹ הטעם לבחינה זו הוא, לדעתנו, בכך שהמבקרים לא שמו לבם אל העובדה שסיפור זה, שראשון הוא לעגנון עם עלייתו לארץ ישראל,² ושמו שימש פיסוד לשם השסופר חור לכנות בו את עצמו מאז, אינו, אמנם, סיפור "שהיסוד הארץ-ישראלי – במובן הטכני של המושג הזה" תופס בו "מקום

1 אין טעם בסקירה מפורטת של הבקורת בהקשר זה. ראויים לציון שני מאמרים. האחד, הוא מאמרו של ג. קרויאנקר, הבעיה המרכזית בכתבי עגנון, מאזנים תרצ"ח, כרך ז' עמ' 611-619, ובו נידונה בעית האמן, והאחר – מאמרו של ג. קצנלסון, "עגונות של עגנון: גלגוליו של נוסח", מאזנים תשכ"ח-ט', כרך כ"ז, עמ' 163-173.

2 הסיפור פורסם לראשונה ב"העומר", שיצא ביפו בעריכת ש. בן-ציון ודוד ילון, כרך שני 1908, חלק ראשון עמ' 53-65.